

2010:43

Södra Mellby mölla

- tre vingar och en vingbalk

Antikvarisk medverkan, 2008-2010

Helene Stalin Åkesson i samarbete med Ingela Blomén

Rapport 2010:43

Södra Mellby mölla

- tre vingar och en vingbalk

Antikvariska medverkan, 2010
Södra Mellby, 1123
Simrishamns kommun
Skåne län

Helene Stalin Åkesson i samarbete med Ingela Blomén

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2010 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2010:43
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Författaren
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

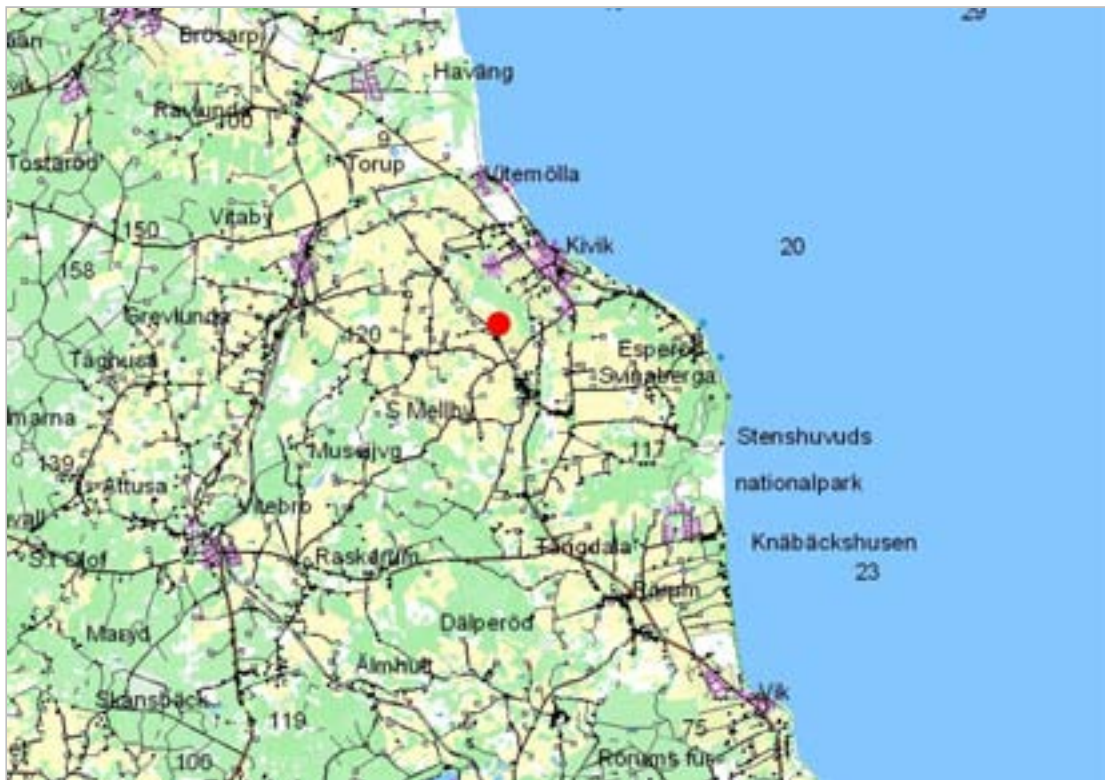
Södra Mellby mölla

Innehåll

Inledning	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa uppgifter	7
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	7
Utförda åtgärder	8
Virkesval	9
Vingar och vingbalk	9
Inpassning av vingarna	10
Strykning	11
Montering och inpassning av vingbalk, vingar och baksadling	11
Tätning vid presstång och justering av pressbom	12
Kulturhistorisk bedömning	13
Iakttagelser under restaureringen	13
Avvikelser från handlingarna	13
Källor	14
Tryckta källor	14
Informanter	14
Hemsidor	14

Södra Mellby mölla ligger i Simrishamns kommun.

Södra Mellby mölla ligger ett par kilometer sydväst om Kivik, omgiven av äppelodlingar och mindre gårdar samt enstaka nybyggda hus.

Till vänster vingträ med balkbrottet markerat. Till höger har en bäckskeed försiktigt spikats fast för att markera vinkeln som den ska ha på vingen.

Inledning

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne har svarat för antikvarisk medverkan. Arbetena har gjorts på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne och genomförts under hösten 2008 respektive våren 2010.

Dokumentationen består av foton, minnesanteckningar från byggmöten och iakttagelser på plats. Byggnadsantikvarie Helene Stalin Åkesson har svarat för antikvarisk medverkan. I samband med slutbesiktningen deltog också arkitekt Ingela Blomén, även hon från Regionmuseet.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Vingarna på Södra Mellby mölla var kraftigt rötskadade. Albo Härads hembygdsförening kallade därför Länsstyrelsen liksom entreprenören till en skadebesiktning av möllan i juni 2008. Skadorna befanns så omfattande att risken för nedfallande delar bedömdes överhängande och föreningen beslutade att inte köra med möllan innan de skadade vingarna liksom vingbalken hade ersatts av nytillverkade dito.

Regionmuseet fick uppdraget som under hösten 2008 och samrådde då med entreprenören och föreningen. Virket till vingar och vingbalk valdes ut under hösten och fick därefter läggas för att torka. Först våren 2010 var det dags att påbörja arbetet.

Till vänster det borr som användes vid borrning av hål till bäckskedarnas infästning i vingträet. Till höger bäckskedar som börjar anta vingens skålförm.

Vingarna liksom vingbalken tillverkades av *Ingemars Bygg* i Tomelilla. Byggmöten hölls på plats i verkstaden i Tomelilla. I samband med monteringen av vingar och vingbalk gjordes också justering av pressbom och presstång, så att kronhjulet kan bromsas när möllan körs.

Arbetet har följts på plats av Regionmuseet men också av flera medlemmar ur hembygdsföreningen, framförallt styrelsemedlemmar. För att sprida information om projektets olika steg, har föreningen också löpande lagt ut text och bilder på sin hemsida.

Den 30 juni 2010 var det dags att montera vingar och vingbalk på möllans hätta. Till sin hjälp har entreprenören två medarbetare och en kranförare. Föreningen slöt upp med nio medlemmar. På plats fanns också journalist och fotograf från Ystad Allehanda.

En vinge som nyligen har strukits med träskydd bestående av trätjära, balsamterpentin och linolja.

Administrativa uppgifter

Objekt	Södra Mellby mölla, Mellby 2:12
Socken	Södra Mellby
Kommun	Simrishamn
Länsstyrelsens beslut	434-46713-08
Regionmuseets dnr	K12.20-323-08, 1123
Byggherre	Albo Härads hembygdsförening
Entreprenör	Ingemars Bygg, Tomelilla
Antikvarisk kontrollant	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne genom byggnadsantikvarie Helene Stalin Åkesson
Byggnadstid	2008-09-25 – 2010-06-30
Slutbesiktning	2010-06-30

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Södra Mellby mölla uppfördes 1858-1859. Vem som svarade för byggnationen är inte känt, däremot vet man vem som lät uppföra den. Hans hette Nils Hansson. Efter Nils tog sonen Ola Nilsson över. Därefter såldes möllan utanför familjen, till Sven Jeppsson som senare lämnade över till sin svåger, Nils Mårtensson.

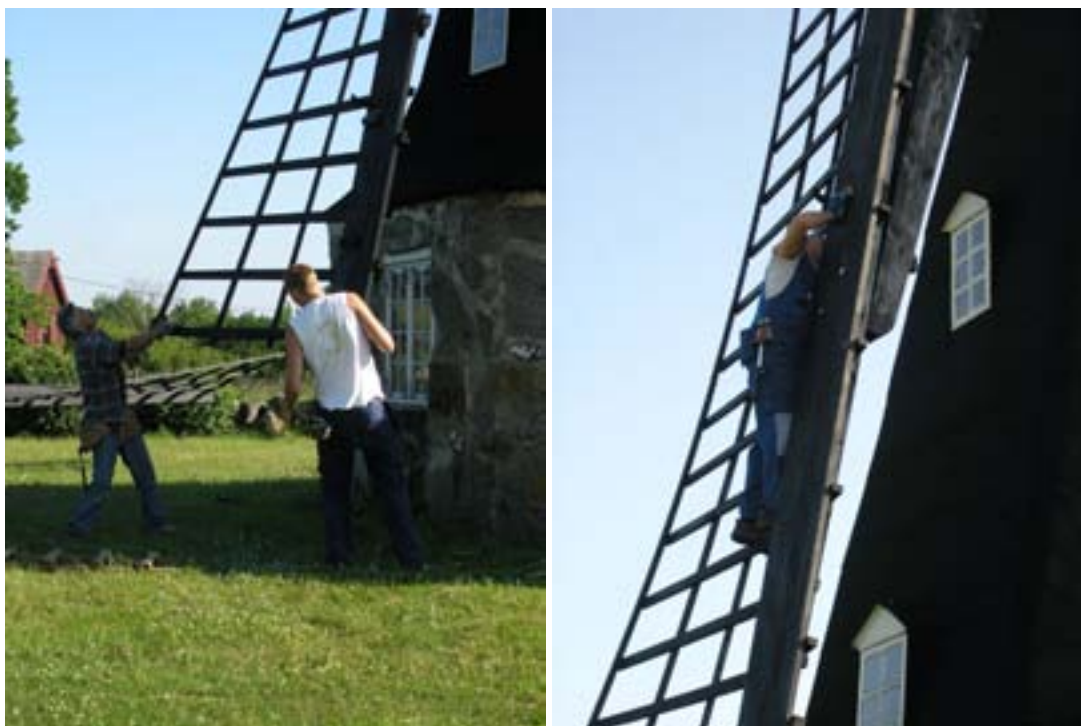

Foto: Ingela Blomén. Till vänster möllebyggarens medarbetare drar vingen enligt anvisningar ovanifrån. Till höger sätter möllebyggaren fast klamrar på vingen, vilka håller samman vingträ och vingbalk.

Mårtensson såg över processutrustningen och lät år 1922 byta ut såväl axel som väderbjörn uppe i hättan. För att kunna förbättra malningen och för att även kunna mala när vinden inte medgav detta, kompletterades möllan med en råoljemotor år 1932. Mårtensson utökade också antal kvarnpar och hade totalt tre stycken.

Möllan var i drift fram till 1947. Albo Härads hembygdsförening har ägt och förvaltat mölla sedan 1948. Under de drygt sextio år som föreningen har varit ägare, har många restaureringar gjorts. Skadade vingar har ersatts vid flera tillfällen och 1967 lät föreningen genomföra en omfattande renovering.

Förutom underhåll svarar föreningen också för att visa miljön pedagogiskt. I samband med *Möllornas Dag*, den första söndagen i juli, liksom vid ett par årligen återkommande tillfällen öppnas möllan och föreningen berättar dess historia och guidar i möllan för att levandegöra dess teknikhistoria.

Utförda åtgärder

De åtgärder som nu har genomförts handlar om nytillverkning av vingbalk och tre vingar liksom montering av desamma. Den fjärde vingen, som lämnades utan åtgärd har tidigare bytts ut till följd av skador vid ett åsknedslag.

Foto: Ingela Blomén. Till vänster lyfts en av vingarna på plats för att förankras i axeln. Till höger monteras klamrar kring samma vinge, för att få den att fästa vid vingbalken.

Virkesval

För att få fram rätt virke till vingar och vingbalk gjordes urvalet redan år 2008. Virket, svensk lärk, levererades av *Hörröds Sågverk AB*, sydväst om Hästveda. Därefter lades virket upp för att på naturlig väg få torka i anslutning till Ingemars Byggs verkstad utanför Tomelilla. Regionmuseet har under tiden haft en dialog med entreprenören om hur lång torktiden beräknades bli. Våren 2010 var fukthalten i virket idealisk och arbetet med att tillverka en ny vingbalk och tre nya vingar påbörjades.

Vingar och vingbalk

Arbetet med vingar och vingbalk skedde i april 2010. Eftersom vingarna är utrymmeskrävande gjordes merparten av arbetet under tak utomhus. Såväl Regionmuseet som Albo Härads hembygdsförening var på plats den 16 april för att dokumentera olika steg i arbetet. Utformningen av vingar och vingbalk är avgörande för att möllan ska kunna köras.

Särskilt viktigt är balkbrottet, det vill säga det ställe på vingen där vingbalken har sitt slut. Det får inte finnas några svagheter i virket, eftersom påfrestningarna är maximala.

Foto: Ingela Blomén. Arbete på uppe från hättan när vingbalken ska fästas in i spindeln.

Inpassning av vingarna

Stor omsorg har också lagts vid inpassning av de så kallade *häckskedarna*, vilka sätts in i *vingträt* liksom i *häckverket*. Vingarna inte är plana utan lätt skålformade, därför har varje häcksked sin individuella vinkel. Tillverkningen av häckskedarna liksom ridkäpparna (även kallade ridläkt) skedde parallellt med framtagning av vingbalk och vingar. Längden på en häcksked varierar beroende på var på vingen den sitter. Häckskedarna sätts normalt med ett avstånd om cirka 0,33 m från varandra.

Inför monteringen av häckskedarna till Södra Mellby mölla lade möllebygaren ut samtliga häckskedar på vingträt för ”flukta in”, att först med ögonmåtets hjälp ta ut riktmärken för hur de skulle placeras. Därefter togs exakta mått ut för fyrkanterna, som skulle borras upp och med stämjärnets hjälp formas till.

Vingträts mittlinje avgörande för var hålet till häckscheden ska borras. För att inte borra för långt och därmed ha möjlighet att justera hålet, användes en långsamgående borr. Borret var filat för att inte dra. Som en extra säkerhetsåtgärd användes till en början en löst fastspikad masonitskiva, vilken rörde sig så snart borrarspetsen var igenom. För att få metoden ännu mer exakt övergick entreprenören till att använda en spegel ställd på andra sidan vingträt. Där kunde han se borrarspetsen gå igenom.

Foto: Ingela Blomén. Kranföraren lyfter upp en vinge i taget. Varje moment sker i samspel med möllebyggaren och hans medarbetare. Till höger har vindflöjeln åter kommit på plats, högst upp på hättans toppklot.

Strykning

För att skydda virket och samtidigt få det nya att smälta in med det befintliga, har virket strukits *Gunnarsbögs gårds, Gammaldags Träskydd*. Den består av 40 % äkta trätjära, 30 % kallpressad och rå linolja samt 30 % balsamterpentin. Torktiden är lång, varför strykningen gjordes omkring en månad innan vingarna skulle monteras.

Montering och inpassning av vingbalk, vingar och baksadling

Den 30 juni var det dags att montera vingbalken liksom de tre nytillverkade vingarna. Baksadlingen av ek, var inte skadad utan kunde återmonteras. När möllevingar ska sättas upp lockar det ofta en stor publik, så också i Södra Mellbys fall. Hembygdsföreningen var representerad av inte mindre än nio personer. Därtill var även Ystad Allehanda på plats med en journalist och en fotograf. Det var allvar och folkfest på en och samma gång.

Monteringen liksom inpassningen av vingbalk och vingar präglades av ett intensivt samspel mellan entreprenören och hans medarbetare samt med kranföraren. Steg för steg sattes vingbalken liksom vingarna på plats och därefter monterades klamrarna (fyra på respektive vinge). Klamrarna håller samman vingträt, vingbalken och baksadlingen. Det kan uppstå differens beträffande vikt mellan vingarna, ibland upp till 10 kg. Då kan det vara nödvändigt att kompensera med vikter, vilket är en relativt vanlig åtgärd.

Foto: Ingela Blomén. Den sista av de tre nya vingarna har lyfts upp och förankras med klamrar.

Vingarna på Södra Mellby mölla ligger nära varandra i vikt, varför det inte behövde monteras några vikter då de nya vingarna sattes på plats.

Efter att vingbalk, vingar och baksadling var på plats tog föreningen tillfället i akt och lät entreprenören återmontera den vindflöjel som varit nerplockad för vårdsinsatser. Idag är den åter fäst högst upp på hättans toppklot.

Tätning vid presstång och justering av pressbom

Innan vingarna monterades gjordes smärre åtgärder på möllans bromsfunktion. Pressbomen justerades genom att bulten flyttades till ett annat hål. Därtill tätades det hål som fanns där presstången går ut genom hättan. Hembygdsföreningen hade tidigare en provisorisk lösning för att hindra läckage. Nu är problemet åtgärdat genom en skyddande plåt.

Kulturhistorisk bedömning

Arbetet med vingbalk och vingar liksom presstång och pressbom har utförts på ett kulturhistoriskt riktigt sätt och med ingående materialkunskap, både avseende råmaterial och ytbehandling. Entreprenören har också varit mån om och tagit sig tid att löpande redogöra för åtgärdernas olika steg.

Iakttagelser under restaureringen

Tack vare hembygdsföreningens stora intresse och vilja att dokumentera arbetet, har även arbetsprocessen gjorts till en viktig del i föreningens arbete med att levandegöra möllan. Föreningen är stor och indelad i kommittéer för att underlätta det praktiska arbetet. Dokumentationen i ord och bild bidrar till att också föra ut informationen till medlemmar utanför mölle- respektive byggnadskommittéerna.

Att låta de hantverkliga åtgärderna ingå i det arbete som görs i och kring äldre byggnader, ger ofta goda möjligheter att på ett spännande och förståeligt sätt förklara hur byggnaden eller anläggningen är uppbyggd. Detta gäller inte minst när processutrustningen ska levandegöras. På så vis genererar medel som avsätts för praktisk kulturmiljövård också kunskapsuppbyggnad och immateriella mervärden.

Avvikelse från handlingarna

De nya vingarna har gjorts aningen kortare i vingspetsarna, mot bakgrund av att föreningen har haft problem med att vingarna tar i marken. Justeringen är knappt märkbar och bedömdes nödvändig att göra, för att fortsatt kunna mala och visa en levande teknikhistorisk miljö.

Källor

Tryckta källor

Ek, Sven B: *Väderkvarnar och vattenmøllor*, Nordiska Museets Handlingar:58, Stockholm, 1962.

Johansson, Carita: *Skånska Möllor*, eget förlag, 2003.

Palm, Sven: *Skånske mølleterminologi*, Föreningen skånska møllor, Genarp, 2000.

Informanter

Leif Gulldén, Ordförande i byggnadskommittén, Albo Härads hembygdsföreningen

Hans-Ingvar Hansson, Ordförande i møllekommittén inom Albo Härads hembygdsförening

Kenneth Olsson, Ordförande i Albo Härads hembygdsförening

Ingemars Svensson, Ingemars Bygg

Hemsidor

<http://www.ystadsallehanda.se/simrishamn/article1114079/Moumllan-fick-vind-i-seglen-paring-nytt.html>, 2010-09-16

http://www.gunnarshog.se/produkter_linolja.asp, 2010-09-17

<http://www.alboharadshembygdsfor.se/index.html>, 2010-09-21

Lund 2010-09-28

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseets rapportserie 2010

Kulturmiljö

1. Vä 2:107, Vä sn, FU, Anders Edring, 2009
2. Villa Petterssons trädgård – en restaurering, Svalöv sn, AK, Anna Rabow, 2008
3. Marsvinsholms slott – renovering av balustrader, Balkåkra sn, AK, Kristina Nilén, 2008
4. Gravfältet i Färlöv, Färlövs sn, FU + UN, Tony Björk, 1995 – 2005
5. Glimmebodagården – taktäckning, Brösarps sn, AK, Emelie Petersson, 2009
6. Gylstorp. Medeltida odlingslämningar i Visseltofta sn, FU, Tony Björk & Brita Tronde, 2009
7. Väsby kyrka. Bland taklagare och takläggare, Väsby sn, AK, Petter Jansson, 2009
8. Odysse längs Skånes kuster. Kust och Historia i Skåne. Bertil Helgesson, 2010
9. Övedskloster – restaurering av terrassmuren, Öved sn, AK, Kristina Nilén, 2007-2008
10. Stångby kyrka – utvändig renovering, Stångby sn, AK, Cecilia Pantzar & Kristina Nilén, 2005-2006
11. Kristianstads station – antikvarisk förundersökning, Kristianstad, AF, Emelie Petersson & Heikki Ranta, 2010
12. Allhelgonakyrkan i Lund – utvändig restaurering etapp I, Lunds socken, AK/AM, Petter Jansson, 2009
13. Hotade arter och byggnader –tips och råd vid byggnadsvård. PJ, Nils-Otto Nilsson & Åsa Jakobsson, 2009-2010
14. Människan och landskapet –Metodutveckling, etnobiologi för kulturmiljövård. PJ, Åsa Jakobsson, Anki Karlsson & Cissela Olsson, 2010
15. Vrams Gunnarstorps slott – utvändiga arbeten, Bjuvs sn, AK, Emelie Petersson, 2009
16. Ballingstorpsgården, Kviinge sn, AK, Emelie Petersson, 2010
17. Renovering av stenvalvsbro vid Öveds kloster, Öved sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
18. Mörarps kyrka – invändig renovering och konservering, Mörarps sn, AK, Lotta Eriksson, 2010
19. Tullstorpsåprojektet, Trelleborgs kn, KA, Bertil Helgesson & Cissela Olsson, 2010
20. Örnanäs – arbeten 2009 – 2010, Örkened sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
21. Örtofta slott vid Bråån – kulturhistorisk utredning i samband med våtmarksprojekt, Örtofta sn, Kristina Nilén, 2010
22. Övedsklosters alléer. Öveds sn, PJ, Patrik Olsson, 2010
23. Sporrakulla gård 2010 – tak- och timmerarbeten, Glimåkra sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
24. Gamla begravningsplatsen i Kristianstad, Kristianstad sn, DK, Lotta Eriksson, 2010
25. Tomelilla Byagård – takarbeten 2010, Tomelilla sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
26. Tomelilla Byagård – fasadarbeten 2010, Tomelilla sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
27. Silversmedjan Kv Vapenbrodern 8, Kristianstad, Kristianstads sn, AK Katarina Olsson, 2008
28. Fjälstorps småskola – ommålning av fasad, AM, Helene Stalin Åkesson, 2010
29. Bälteberga Korsvirkeshuset – utvändig renovering, Ottarps sn, AK, Kristina Nilén, 2008-2009
30. Ilstorps kyrka – fönsterarbeten, Ilstorps sn, AK, Lotta Eriksson, 2009 – 2010
31. Heliga Trefaldighetskyrkan – tillbyggnad och invändig ombyggnad, Kristianstad sn, AM, Lotta Eriksson, 2009 – 2010
32. Norra Mellby kyrka – renovering av vapenhusets tak, Norra Mellby sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
33. Lunds domkyrka – ändring av västportalens trappa, Lund, AM, Heikki Ranta, 2010
34. Övedskloster – förändringar vid trädgårdskanalen, Öveds sn, AK, Kristina Nilén & Lars Salminen, 2009-2010
35. Östra Karup kyrkogård, Östra krup sn, DK, Lotta Eriksson, 2010
36. Blåherre mölla – en kvarnmiljö för möten mellan då och nu, Maglehems sn, BMU, Ingela Blomén, Helen Carlsson & Helene Stalin Åkesson, 2009 – 2010
37. Mejeriet Skarhults gods – takrenovering, Skarhult sn, AM, Kristina Nilén, 2010
38. Saltkokningshuset - utvändig ommålning, Karlskrona, AM, Emelie Petersson, 2010
39. Glimmebodagården, Brösarps sn, AM, Emelie Petersson, 2010
40. Smedtorpet, Hässleholm sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
41. Tobaksmonopolet 2010 – fasadrenovering, Fjälkinge sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
42. Ballingstorps trädgårdar, Kviinge sn, DK, Cissela Olsson, Emelie Petersson & Brita Tronde, 2010
43. Södra Mellby mölla – tre vingar och en vingbalk, Södra Mellby sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2008-2010

